

ประเพณีบุญบังไฟ: การต่อรองกับอำนาจเหนือธรรมชาติของมนุษย์

ความเชื่อ เป็นสิ่งที่อยู่คู่กับมนุษยชาติมาอย่างยาวนานตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติที่มนุษย์ไม่สามารถสัมผัสจับต้องและมองเห็นได้ด้วยเนื้อตา แต่กลับฝังรากลึกอยู่ในความคิดและจิตใจของมนุษย์จนสามารถพัฒนามาเป็นระบบความเชื่อที่มีความชัดเจน ซึ่งมักจะถูกแสดงออกผ่านพฤติกรรมต่าง ๆ เช่น การเคารพบูชา การประกอบพิธีกรรม และการปฏิบัติตามกรอบความเชื่อนั้น ๆ อย่างถูกต้องเหมาะสม ถึงแม้ว่าความเชื่อส่วนใหญ่ในสังคมจะเป็นสิ่งที่ถูกถ่ายทอดสืบต่อกันมาและเป็นสิ่งที่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ตลอดเวลา ขึ้นอยู่กับบริบทและสภาพแวดล้อมของสังคม แต่บทบาทของความเชื่อนั้น ๆ จะยังคงอยู่ภายในจิตใจสำนึกของกลุ่มคนที่เชื่อถือนั้นมายาวนาน การปฏิบัติและการประกอบพิธีกรรมเพื่อแสดงออกซึ่งความเคารพบูชาเป็นการยอมรับในอำนาจของสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ การดำเนินชีวิตให้สอดคล้องกับหลักความเชื่อจะช่วยเสริมสร้างความมั่นใจและทำให้เกิดความรู้สึกสบายใจ นอกจากนี้ความเชื่อยังเป็นที่มาของวัฒนธรรม เพราะความเชื่อคือเครื่องมือในการกำหนดวิถีชีวิตและแนวทางในการปฏิบัติที่เกี่ยวข้องกับจารีต ประเพณี กฎเกณฑ์ และกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนและสังคมซึ่งถูกสร้างขึ้นมาเพื่อตอบสนองต่อความต้องการ และมีความสอดคล้องกับหลักความเชื่อที่สมาชิกในสังคมให้การยอมรับนับถือร่วมกัน (ลัญจกร นิลกาญจน์, 2561)

จากความเชื่อสู่ประเพณีของชาวไทยอีสาน

ประเพณีบุญบังไฟ เป็นหนึ่งในประเพณีที่สำคัญของชาวไทยอีสานมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยมีที่มาจากตำนานและนิทานพื้นบ้านเรื่องพญาคนคาก และ ผาแดงนางไอ่ ที่ได้กล่าวถึงความเชื่อของชาวบ้านที่มีต่อพญาแถนว่าเป็นเทพเจ้าแห่งฝน มีหน้าที่ควบคุมดูแลให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล การจุดบังไฟขึ้นไปบนท้องฟ้าเป็นวิธีการที่ชาวบ้านใช้แสดงความเคารพนับถือพญาแถนเพื่อขอบันดาลให้ฝนตกต้องลงมาตามฤดูกาล พญาแถน หรือ แถน คือ เทวดา เมื่อมีแถนก็จะถือว่า ฟ้าฝน และลมเกิดขึ้นได้ด้วยอิทธิพลของแถน เชื่อกันว่าหากปีใดที่ชาวบ้านมิได้ร่วมกันจัดงานประเพณีบุญบังไฟขึ้น จะส่งผลให้ไม่มีฝนตกลงมายังโลกมนุษย์ เกิดภัยพิบัติและความแห้งแล้ง ชาวบ้านไม่สามารถทำการเกษตรได้ แต่ถ้าหากปีใดที่มีการจัดประเพณีบุญบังไฟ จะส่งผลให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ ชาวบ้านปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ และมีน้ำเพียงพอสำหรับใช้ทำการเกษตร ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าหากสามารถทำให้แถนโปรดปรานได้ ก็จะทำให้ชาวบ้านประสบพบเจอกับความสงบสุขด้วยเช่นกัน ความเชื่อดังกล่าวจึงเป็นเหตุให้ชาวบ้านนิยมจัดประเพณีบุญบังไฟขึ้นเป็นประจำทุกปีเพื่อแสดงความเคารพนับถือต่อพญาแถน (พิกุล มีมานะ, ลัญญา เคนาภูมิ, และสนุก สิงห์มาตร, 2566)

และเนื่องจากสังคมอีสานเป็นสังคมเกษตรกรรม น้ำ จึงเป็นทรัพยากรที่มีความสำคัญมาก การจัดประเพณีบุญบั้งไฟขึ้นมานั้นนอกจากจะทำเพื่อบูชาพญาแถนแล้ว ในอีกแง่หนึ่งก็จัดขึ้นมาเพื่อสร้างขวัญและกำลังใจให้กับชาวบ้านก่อนที่จะเริ่มต้นฤดูกาลทำนาตามความเชื่อที่ว่า หากปีใดที่มีการบูชาพญาแถนจะทำให้การทำนาในปีนั้น ๆ ได้รับผลตอบแทนที่ดีตามไปด้วย (สุนันทา กินทร์วงศ์, 2554)

ประเพณีบุญบั้งไฟกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างมนุษย์และสิ่งเหนือธรรมชาติ

ตำนานมิใช่เพียงเรื่องเล่า แต่เป็นสิ่งประดิษฐ์ทางวัฒนธรรมอีกรูปแบบหนึ่งที่ถูกสร้างขึ้นโดยฝีมือของมนุษย์ สะท้อนให้เห็นถึงปฏิสัมพันธ์เชิงพลวัตของประเพณี สิ่งแวดล้อม และสังคมวัฒนธรรมของมนุษย์ ตำนานบางเรื่องถูกพัฒนาจนกลายเป็นประเพณีและวัฒนธรรมของท้องถิ่นและสังคม ประเพณีบุญบั้งไฟเป็นอีกหนึ่งประเพณีที่เกิดขึ้นมาจากตำนานและความเชื่อของผู้คนในท้องถิ่นอีสาน อันได้แก่ตำนานเรื่องพญาคนคาก ผาแดงนางไอ่ และความเชื่อเรื่องพญาแถน หากพิจารณาตามกระบวนการทัศน์แบบโครงสร้างนิยม (structuralist approach) ประเพณีบุญบั้งไฟ เป็นอีกหนึ่งประเพณีที่ถูกสะท้อนออกมาจากระบบความคิดความเชื่อของมนุษย์ในสังคมหนึ่ง ๆ จนเกิดเป็นธรรมเนียม วิถีปฏิบัติ และงานบุญประเพณีที่มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตสืบต่อมา พระมหาบุญประสิทธิ์ นาถปัญโญ (การ์ตน์), (2565) กล่าวว่า ประเพณีบุญบั้งไฟเป็นประเพณีที่เกิดขึ้นมาจากความศรัทธาของชาวบ้าน โดยชาวบ้านเชื่อว่าการจุดบั้งไฟขึ้นไปบนท้องฟ้า นั้นนอกจากจะเป็นการบูชาและบวงสรวงพญาแถนแล้วยังเป็นสัญญาณแจ้งให้พญาแถนรับรู้ด้วยว่า ขณะนี้มนุษย์ต้องการน้ำเพื่อใช้ในการทำนาแล้ว จึงขอให้พญาแถนดลบันดาลให้ฝนตกลงมายังโลกมนุษย์ด้วยเถิด เรื่องเล่าดังกล่าวยังแสดงให้เห็นว่าพญาแถนได้ถูกให้ความหมายโดยชาวบ้านว่าเป็นเทพเจ้าที่สามารถดลบันดาลให้ฝนตกลงมายังโลกมนุษย์ได้ เมื่อถึงช่วงเดือนหก ซึ่งถือเป็นฤดูเริ่มต้นของการทำนา ชาวบ้านจึงได้ร่วมกันจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟขึ้นเป็นประจำทุกปีเพื่อเป็นการสร้างขวัญและกำลังใจ

ความเชื่อและวิถีการปฏิบัติดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ เป็นรูปแบบของความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่มนุษย์ต้องมีการต่อรองและร้องขอความช่วยเหลือเพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ต้องการ หากพิจารณาตามกระบวนการทัศน์แบบหน้าที่นิยม (functionalist approach) บั้งไฟ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของการขอฝน มีบทบาทสำคัญ คือ ทำหน้าที่เป็นตัวแทนของมนุษย์ในการต่อสู้อำนาจที่อยู่เหนือธรรมชาติเพื่อให้มนุษย์มีความสามารถในการควบคุมความเป็นไปของธรรมชาติที่อยู่รอบตัวได้ เป็นการแสดงให้เห็นว่ามนุษย์มิใช่ผู้ที่ยอมจำนนตกอยู่ภายใต้อำนาจของสิ่งที่มองไม่เห็น ในทางกลับกัน มนุษย์คือผู้ที่มีความสามารถในการพยายามต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ตนปรารถนา

นอกจากความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติแล้ว ประเพณีบุญบั้งไฟยังสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ในรูปแบบอื่น ๆ อีก เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ เป็นการมีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกันของชาวบ้านทั้งในช่วงก่อนจัดบุญประเพณี ระหว่างการจัดบุญประเพณี และหลังสิ้นสุดการจัดบุญประเพณี และความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ เป็นการพึ่งพาอาศัยทรัพยากรจากธรรมชาติคือ น้ำ เพื่อใช้ประโยชน์ในด้านการประกอบอาชีพและเลี้ยงชีพ

บทสรุป

ประเพณีบุญบั้งไฟไม่เพียงแต่เป็นประเพณีที่สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อและวัฒนธรรมท้องถิ่นของชาวไทยอีสานเท่านั้น แต่ยังเป็นประเพณีที่สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างมนุษย์และสิ่งเหนือธรรมชาติ หากมองย้อนกลับไปยังที่มาของประเพณีบุญบั้งไฟที่เริ่มต้นมาจากตำนานและนิทานพื้นบ้านดังที่ได้กล่าวไปแล้วข้างต้นนั้น พบว่า พญาแถนถูกให้ความหมายและทำให้มีสถานะเป็นดังเทพเจ้าตามความเชื่อของชาวบ้าน เป็นผู้ที่มีความสามารถในการกำกับควบคุม น้ำ ซึ่งเป็นทรัพยากรที่สำคัญต่อวิถีชีวิตของชาวบ้าน การจุดบั้งไฟขึ้นไปบนท้องฟ้าเพื่อบูชาพญาแถนนั้นเป็นแนวทางการปฏิบัติเพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ชาวบ้านปรารถนา บั้งไฟจึงกลายมาเป็นสัญลักษณ์ที่ถูกใช้เพื่อต่อสู้และต่อรองกับอำนาจที่อยู่เหนือธรรมชาติ เป็นอำนาจที่มีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน ซึ่งชาวบ้านต้องต่อสู้เพื่อให้สามารถเอาชนะอำนาจเหล่านั้นได้ แสดงให้เห็นถึงการไม่ยอมจำนนตกอยู่ภายใต้อำนาจของสิ่งเหนือธรรมชาติที่พยายามเข้ามาแทรกแซงวิถีชีวิตของชาวบ้าน และในขณะเดียวกัน การต่อสู้ของชาวบ้านก็อาจเป็นการพยายามควบคุมความเป็นไปของธรรมชาติด้วยเช่นกัน ความเชื่อดังกล่าวส่งผลให้เกิดรูปแบบการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับอำนาจเหนือธรรมชาติในลักษณะของการต่อสู้และต่อรอง จนเกิดเป็นประเพณีท้องถิ่น คือ ประเพณีบุญบั้งไฟ ที่สืบทอดกันมายาวนานตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

ผู้เขียน

ศิริลักษณ์ สุนทรารักษ์ นักศึกษาฝึกประสบการณ์

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

บรรณานุกรม

- นฤพนธ์ ดั่งวิเศษ. (2560). แนวคิดมานุษยวิทยากับการศึกษาความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในสังคมไทย. *วารสารวิชาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์*. 25(47), 173-197.
- พระมหาบุญประสิทธิ์ นาถบุญโณ (การ์ตน์). (2565). การศึกษาวิเคราะห์ประเพณีบุญบั้งไฟในจังหวัดยโสธร. *วารสารปรัชญาปริทรรศน์*. 27(1), 208-218.

- พิกุล มีมานะ, ลัญญา เคนาภูมิ, และสนุก สิงห์มาตร. (2566). การรับรู้เกี่ยวกับการจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟ จังหวัดยโสธร. **วารสารบัณฑิตสาเกตปริทรรศน์**. 8(2), 12-23.
- ลัญจกร นิลกาญจน์. (2561). วัฒนธรรมความเชื่อ กับการจัดการศรัทธาของชุมชน. **วารสารนาคบุตรปริทรรศน์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช**. 10(2), 11-20.
- สุนันทา กินรีวงศ์, วาสนา นามพงศ์ และดวงเด่น บุญปก. (2554). ซาติพันธุ์วรรณนาแห่งการสื่อสาร: กรณีศึกษางานประเพณีบุญบั้งไฟ ตำบลสร้างมิ่ง อำเภอเลิงนกทา จังหวัดยโสธร. **วารสารศิลปศาสตร์**. 3(1), 122-141.